

– Школа – це майстерня, де формується думка підрастаючого покоління. Необхідно міцно тримати її в руках, якщо не хочеш випустити із рук майбутнє (Анрі Барбюс).

Отже, самоосвітня діяльність педагога – це основний рушій особистісного і професійного зростання, що сприяє формуванню власного стилю у професійній діяльності.

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ДО ВИКЛАДАННЯ ПИТАНЬ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В 5–6 КЛАСІ

Тетяна РЕМЕХ,

кандидат педагогічних наук,

старший дослідник, завідувач відділу суспільствознавчої освіти

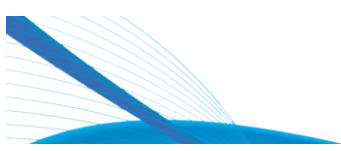
Інституту педагогіки НАПН України, м. Київ

Однією з освітніх галузей Державного стандарту базової середньої освіти є громадянська та історична. Її назва та мета, галузеві базові знання, представлені змістовими лініями, загальні результати навчання, деталізовані в конкретних результатах та орієнтирах оцінювання, фіксують інтегративну природу цієї галузі.

Зауважимо, що реалізація інтегрованого підходу до громадянської освіти та історії реалізується в модельних навчальних програмах інтегрованих курсів (зокрема, для адаптаційного циклу) через: 1) змістову інтеграцію шляхом відбору й поєднання одиниць змісту (понять, сюжетів тощо); 2) процесуальну інтеграцію шляхом визначення видів навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Наголосимо, що громадянознавчий та історичний компоненти (знання, вміння) мають бути представлені у змісті та орієнтовних видах навчальної діяльності учнів (через них учні досягають програмових очікуваних результатів), при цьому інтегрований курс не може бути утвореним шляхом простого механічного поєднання структурних елементів. Зрозуміло, що реалізація інтеграції громадянської освіти та історії в освітньому процесі потребує відповідної підготовки вчителя.

Учитель має пам'ятати, що авторські колективи модельних навчальних програм з означеної освітньої галузі використали різні шляхи інтеграції громадянської освіти та історії. Це, приміром, інтеграція історичного змісту навколо громадянознавчого («Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти. 5-6 класи (інтегрований курс)», авт.: Кафтан М. В., Козорог О. Г., Костюк І. А., Мудрий М. М., Селівоненко В. В.) або представлення інтегрованого змісту концентрами («Досліджуємо історію і суспільство (інтегрований курс). 5–6 класи», авт.: Васильків І. Д., Димій І. С., Шеремета Р. В.). Для нашої наукової розвідки ми взяли за основу модельну

навчальну програму «Досліджуємо історію і суспільство. 5–6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (автори Пометун О. І., Ремех Т. О., Малієнко Ю. Б., Мороз П. В.) [1].

Здійснений нами аналіз програмових положень указаної програми свідчить про те, що в ній інтегровано історію України, всесвітню історію та громадянську освіту. Для організації ефективного навчання учнів за цією програмою вчителю слід взяти до відома основні психолого-дидактичні характеристики курсу та вказані у програмі особливості освітнього процесу, що уможливають досягнення обов'язкових загальних і конкретних результатів навчання учнів.

Серед програмових положень найважливішими вважаємо такі:

1) щодо змісту курсу – він побудований на основі міжпредметної, внутрішньогалузевої і міжгалузевої інтеграції;

2) щодо громадянознавчого змісту – він розкривається, конкретизується на конкретному історичному матеріалі, що збагачує й урізноманітнює його, створюючи цілісну картину послідовного розвитку людини і суспільства в минулому, сьогоденні і майбутньому;

3) щодо інтеграції – вона проявляється у пропонованих програмою змісті та орієнтовних видах діяльності учнів [1].

Зазначимо, що в модельній навчальній програмі інтеграцію побудовано навколо наскрізних для громадянської освіти та історії понять і вмінь. Однак підходи до реалізації інтегрованого підходу в компонентах програми для 5 і для 6 класу різні. Урахування цих особливостей вважаємо важливим у процесі підготовки вчителя до викладання курсу, особливо його громадянознавчого складника.

Так, у 5 класі, де курс носить характер пропедевтичного, громадянознавчий та історичний складники змісту тісно переплетені, а включені у зміст програми історичні події, персонажі, громадянознавчі поняття тощо збалансовані з погляду загальної / регіональної історії і сучасного життя суспільства, полікультурності й багатоперспективності минулого та сьогодення. У зв'язку з цим учителеві слід урахувати, що громадянознавчі знання та вміння включені в зміст тем програми для 5 класу такими двома основними способами: 1) завдяки «вкрапленню» громадянознавчих понять і сюжетів у теми історичного змісту; 2) шляхом комбінування в темах історичних та громадянознавчих знань (понять) і вмінь.

У 6 класі бачимо частково відмежований від громадянознавства історичний контекст, який складає історія стародавнього світу. Автори модельної навчальної програми вважають, що вивчення учнями основних сюжетів історії стародавнього світу є важливим для формування у них основ розуміння історії людства, ціннісних орієнтацій, особистісних переконань та, у ширшому значенні – основ загальної культури. За такого підходу, на думку авторів програми, учні зможуть зрозуміти перші етапи поступу людства, усвідомити безперервність, тяглість суспільних явищ, процесів, побачити яскравість, полікультурність, багатоперспективність розвитку давніх цивілізацій, сформулювати аргументовані висновки про зв'язок минулого та сьогодення, а також (що особливо важливо у ході підготовки вчителя) поглибити

й удосконалити закладені у 5 класі наскрізні навички і компетентності через перенесення їх у більш складний історичний контекст [1].

Громадянознавчий складник у 6 класі інтегрований у зміст кожної теми: 1) шляхом розкриття зв'язків минулого і сучасності на прикладах зміни найважливіших явищ і процесів суспільного життя (становлення людських спільнот, держави, права, демократії, прав людини, інституту громадянства, органів влади тощо); 2) завдяки уведенню в програму окремого розділу «Людина у довіллі, суспільстві, державі в минулому і тепер» із переважно громадянознавчим змістом, коли історичні поняття та окремі сюжети включені («вкраплені») в нього фрагментарно.

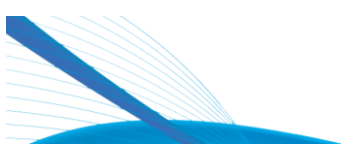
Важливою у навчанні учнів громадянської освіти на адаптаційному циклі, на нашу думку, є робота з громадянознавчими поняттями, як-от гідність, рівність, спільнота, демократія, закон, права людини тощо. Зрозуміло, що частково ці та інші громадянознавчі поняття відомі учням з початкової школи (наприклад, гідність людини, спільнота), однак у 5 та 6 класі їх слід поглибити, зв'язати з історичними процесами (приміром, демократія як влада народу та демократія в Стародавній Греції) та показати, якими є означені цими поняттями явища і процеси нині.

Однією з умов ефективного навчання учнів 5–6 класу громадянської освіти є залучення їх до активної діяльності на уроках [2], на що вказує і назва курсу – «Досліджуємо історію і суспільство». Учителю може застосовувати на уроках курсу різні види діяльності – як зазначені в модельній навчальній програмі, так і визначені в укладеній ним на основі модельної навчальній програмі. Щодо модельної навчальної програми, то в ній запропоновано види навчальної діяльності, що передбачають мисленнєві операції учнів різних рівнів – від репродуктивного відтворення інформації до формулювання висновків і створення творчих продуктів.

Наведемо приклади видів навчальної діяльності для реалізації громадянознавчого компоненту курсу.

А. Обговорення та дискусії: проводять у загальному колі; основою є значущі відкриті / контрверсійні / спірні питання суспільного життя; передбачають висловлення учнями власних суджень щодо особистостей, вчинків людей, підбір аргументів для захисту власної позиції, участь в обговоренні, дотримання правил дискутування. Цей вид діяльності вважаємо ефективним у навчанні учнів 5–6 класу громадянської освіти, оскільки залучення до обговорення суспільно значущих питань розвиває / вдосконалює комунікативні навички учнів, навички аргументування, дає їм змогу виявити свою громадянську позицію, усвідомити відповідальність за вибір і ухвалені рішення; сформулювати / трансформувати власні ціннісно-сміслові орієнтації.

Наголосимо, що застосування цього виду діяльності учнів на уроках курсу потребує відповідної підготовки вчителя. По-перше, вчителю слід сформулювати питання для обговорення / дискусії, яке має бути віковідповідним, актуальним і невразливим для учнів, а дискусійне – ще й передбачати різні позиції. По-друге, учні мають володіти навичками обговорення в загальному колі як-от вмінням висловлюватися чітко, лаконічно й

по суті, а також технологіями обговорення дискусійних питань. Для цього вчитель має скласти й надати учням відповідні інструкції (алгоритми) дій. По-третє, учні мають бути ознайомлені з правилами обговорення й дискутування, а вчитель – контролювати їх дотримання.

Приклади з модельної навчальної програми громадянознавчих питань для обговорення і дискусій:

5 клас. *Як я розумію унікальність та неповторність кожної людини? Що таке взаємодія культур?*

6 клас. *Що означає жити в суспільстві? Яку роль відіграють правила в моєму/нашому житті? Сталий розвиток – обмеження чи ощадливість?*

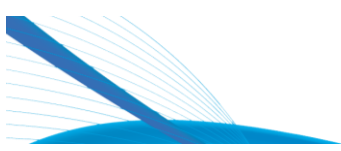
Б. Індивідуальні / групові проекти громадянознавчого змісту. Для проектної діяльності учнів у межах уроків курсу вчитель має, по-перше, сформулювати тему проекту або визначити її разом із учнями; по-друге, утворити дослідницькі групи (за умови колективного виконання); по-третє, підібрати відповідну уроку / розділу тему громадянознавчого змісту, добрати джерела інформації та надати їх учням; спланувати та повідомити учням строк та етапи реалізації проекту, які зі свого боку включають: планування власної діяльності на певний проміжок часу; планування співпраці з іншими у проекті; дослідницьку діяльність; співпрацю з реалізації проекту та досягнення результатів; презентацію результатів проекту.

Приклади з модельної навчальної програми громадянознавчих проектних тем:

5 клас. *Об'єкти громадського простору мого села/селища/міста вчора, сьогодні, завтра. Культурне розмаїття мого краю.*

6 клас. *Органи державної влади та місцевого самоврядування мого села/селища/міста. Школа – простір демократії. Як і де можна відстояти права дитини. Проблеми нашої громади (дослідження медіа джерел, веб ресурсів). Громадські ініціативи: як громадяни впливають на владу.*

В. Творчі роботи: створення нових навчальних продуктів, де учні поєднують набуті знання і вміння з особистісними поглядами на минуле й сьогодення (сценарії віртуальних екскурсій; усні / письмові твори-роздуми (есеї), малюнки, макети, фото колажі, рольові, імітаційні ігри тощо). Якщо вчитель пропонує учням виконати творче завдання, то він має взяти до уваги таке: її зміст і формат мають відповідати темі уроку / розділу; робота має бути посиленою для учнів; вид роботи та порядок її виконання мають бути їм знайомі (або слід надати зразок такої роботи, наприклад, учні мусять знати, що таке фото колаж / макет і як його створити); слід поінформувати учнів про процедуру і критерії оцінювання такого завдання (наприклад, це може бути презентація у класі з подальшим взаємооцінюванням за задалегідь визначеними критеріями). Також важливо, на нашу думку, дібрати й надати учням необхідні джерела (за потреби) та спланувати форму виконання творчого завдання (індивідуально / в парі / в групі). Якщо йдеться про рольову чи імітаційну гру, вчителю слід задалегідь підготувати її сценарій, розподілити ролі між учнями та продумати завдання / запитання для учнів, які спостерігатимуть за ходом гри. Також

важливо пам'ятати, що творчі завдання потребують часу як для виконання, так і для презентації, тому слід це запланувати.

Приклади з модельної навчальної програми громадянознавчих тем творчих робіт:

5 клас. *Інтерв'ювання батьків/представників родини: до яких спільнот належать представники нашої родини? Що притаманно цим спільнотам? Як це відображається в житті нашої родини?. Добір/створення відеоматеріалів, усних свідчень, музейних експозицій за темою «Українці у світі». Презентації, макети, рисунки про пам'ятки полікультурності в Україні.*

6 клас. *Гра «Як облаштувати суспільне життя на безлюдному острові». Усний виступ/написання творів-роздумів «Як я можу бути корисним спільноті/громаді». Створення плакатів і буклетів історій/фентезі/аніме/казок із тем сталого розвитку.*

Насамкінець зазначимо, що у процесі використання цих та інших видів діяльності на уроках курсу, що передбачають активну залученість учнів, важливим буде зворотний зв'язок, який має надати вчитель, та рефлексивна бесіда з учнями, яку він має організувати у підсумковій частині уроку або після презентації результатів їхньої роботи. Тож учитель має ретельно продумати, про що говорити з учнями та які запитання їм ставити. Також важливо організувати й провести формувальне оцінювання, застосувавши ті чи інші форми само- та взаємооцінювання учнів. Це також потребує ретельної підготовки вчителя (визначення процедур, форм, критеріїв), особливо, якщо йдеться про непросте, з точки зору критеріїв оцінювання, громадянознавчих умінь учнів та висловлення їхніх ставлень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Модельна навчальна програма «Досліджуємо історію і суспільство. 5–6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти / Пометун О. І., Ремех Т. О., Малієнко Ю. Б., Мороз П. В. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Hromad.ta.istor.osv.hal/Doslidzhuyemo.istoriyu.susp.5-6-kl.intehr.kurs.Pometun.ta.in.14.07.pdf> (дата звернення: 10.05.2023).

2. Ремех Т. Активне навчання учнів як умова реалізації інтегрованого змісту курсу «Досліджуємо історію і суспільство». *Управління якістю освіти в умовах реалізації формули НУШ* : збірник мат. наук.-практ. конф. Луцьк : ВІППО, 2022. С. 93–95. URL : <https://lib.iitta.gov.ua/732760/> (дата звернення 10.05.2023).